

EMİR TİMUR ALGISI. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN TARİHSEL BİLİNÇ

Beyhan Şan

University of Information Technologies and Management, Qarshi,

Tarix kafedrası dotsenti, PhD.

beyhansanx@gmail.com,

Anahtar Kelimeler: Emir Timur, Timur imaji, tarix yazımı, tarihsel algı, Arap kaynakları, Bâbürlülər, Bizans, Osmanlı, Türkiye.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning maqsadi tarixiy yozuv an'analarida Amir Temur obrazini qiyosiy o'rganishdir. Arab, Mo'g'ul, Vizantiya, Usmonli; Sovet va zamonaviy turk manbalariga asoslanib, Temur qanday qabul qilinganligi va bu idrokni shakllantirgan dinamika tahlil qilinadi. Arab manbalarida Temur ilohiy jazo, nizo manbai va vayronkor kuch sifatida tasvirlangan, ayniqsa Damashq va Halabning vayron bo'lishi kontekstida; Mo'g'ul manbalarida esa u sulolaning qonuniyligini ta'minlagan asoschi ota va ideal hukmdor sifatida ulug'langan. Vizantiya tarixshunosligida vahshiy sifatida ko'rsatilgan Temur Usmonli manbalarida Anqara jangi va podshohlar oralig'i davri ta'siri tufayli salbiy qaraladi, ammo 17-asrdan boshlab yanada muvozanatli nuqtai nazar rivojlandi. Zamonaviy Turkiyada Temur obrazi mafkuraviy doirada qayta tiklangan ko'rinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Temur haqidagi tasavvur tarixiy voqelikka emas, balki ishtirok etgan jamiyatlarning siyosiy, madaniy va diniy pozitsiyalariga qarab o'zgaradi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temur obrazi, tarixshunoslik, tarixiy idrok, arab manbalari, mo'g'ullar, Vizantiya, Usmonli imperiyasi, Turkiya.

Аннотация. В данном исследовании проводится сравнительный анализ образа эмира Тимура в историографических традициях. На основе арабских, могольских, византийских, османских, советских и современных турецких источников анализируется восприятие Тимура и динамика, сформировавшая это восприятие. В арабских источниках Тимур изображается как божественное наказание, источник раздора и разрушительная сила, особенно в контексте разрушения Дамаска и Алеппо; в то время как в могольских источниках он прославляется как отец-основатель, обеспечивший легитимность династии, и как идеальный правитель. В византийской историографии Тимур представлен как варвар, а в османских источниках — негативно из-за последствий битвы при Анкаре и периода междуцарствия, однако с XVII века сформировалась более сбалансированная точка зрения. В современной Турции образ Тимура, по-видимому, был реконструирован в идеологических рамках. Исследование показывает, что восприятие Тимура варьируется не столько в зависимости от исторической реальности, сколько от политических, культурных и религиозных позиций соответствующих обществ.

Ключевые слова: эмир Тимур, образ Тимура, историография, историческое восприятие, арабские источники, Моголы, Византия, Османская империя, Турция.

Arap kaynaklarında, özellikle de Memlûk dönemi tarihçilerinin eserlerinde Emir Timur algısı genel olarak olumsuz, korku dolu ve bir ilahî ceza çerçevesinde şekillenmiştir. Arap tarihçileri Timur'u, insanların günahları nedeniyle Allah tarafından gönderilen bela olarak görmüşlerdir. İbn Arabşah'a (1389-1450) göre Timur, yeryüzünde şeytan gibi dolaşarak ülkeleri istila eden ve bedenleri zehirleyen bir varlıktır. Timur; İsfahan, Bağdat, Şam gibi fethettiği şehirlerde insan kellelerinden kuleler yaptırması, çocukları atların ayakları altında ezdirmesi gibi olaylar onun

gaddarlığına örnek verilir. Müslüman olmasına rağmen Cengiz Han kanunlarını şeriatın önünde tutması, gayrimüslimlerle savaşmak yerine sürekli Müslüman ülkelerine saldırması, Arap tarihçileri tarafından hayretle ve tepkiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte, onun doğruluğa önem veren, yalandan nefret eden, ciddi ve disiplinli kişiliği de yazılmıştır. Emir Timur'un satranç tutkusu, tarih bilgisi ve âlimlerle (özellikle İbn Haldûn ve İbn Şihne ile) yaptığı derin tartışmalar, onun sadece bir savaşçı değil, aynı zamanda entelektüel bir bilgin olduğunu da ortaya koymaktadır [1,2,3]. Kaynaklar, bu olumsuz algının temelinde Timur'un Memlûk Devleti'ne ait Şam ve Halep gibi önemli şehirleri yakıp yıkmasının yattığını belirtir. Bu tarihçilerin çoğu Memlûk resmi görevlileridir ve Timur'un istilasından bizzat zarar görmüşlerdir.

Bâbürlüler, Hindistan'daki hâkimiyetlerini meşrulaştırmak için Timur'u efsanevi bir figür ve meşruiyet kaynağı olarak kullanmışlardır. Dönemin resmi kroniklerinde, mühürlerinde ve sanat eserlerinde (Bâbürnâme, Tüzük-i Cihângîrî, Kânûn-i Hümayunî, Padişahne, Amel-iSalih) Timur; Sâhibkîran, Emir ve Gürkan gibi yüce unvanlarla anılarak örnek alınan bir kahraman olarak sunulmuştur. Bâbür Şah ile başlayan bu gelenek, özellikle Şah Cihan döneminde zirveye ulaşmış ve Timur'un mirası olan Orta Asya topraklarına duyulan özlem, askeri politikalara yön vermiştir. Timur imajı, sadece soy kütüğüne dayalı bir övünç kaynağı değil, aynı zamanda devletin politik söyleminde ve diplomatik ilişkilerinde stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Bâbürlüler kendilerini Timur'un meşru halefleri olarak konumlandırarak Hindistan'da köklü bir hanedan kimliği inşa etmeyi hedeflemişlerdir [4,5].

Bizans kaynaklarında Emir Timur imajı, tarihî gerçekleri yansıtmakla birlikte genel olarak önyargılarla dolu ve oldukça olumsuzdur. Emir Timur, 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i mağlup ederek Bizans'ı mutlak bir yıkımdan kurtarmış olsa da, bunu Meryem Ana'nın mucizesine bağlamışlardır. Timur ve Bayezid arasındaki savaş ise *bir barbarın diğer bir barbara karşı mücadelesi* olarak tanımlanmış, Onu; zalim, acımasız, vahşi, ve kâfir gibi ağır sıfatlarla betimlemişlerdir. Bu olumsuz algının kökeninde, antik Yunan ve Roma geleneklerinden gelen yerleşik olmayan kavimleri barbar görme düşüncesi ve Hristiyan dünyasının Müslüman hükümdarlara karşı duyduğu derin önyargılar yatmaktadır. Bizanslı yazarlar, Timur'un askeri başarılarını takdir etmek yerine, onu Tanrı'nın günahkârları cezalandırmak için kullandığı bir ceza vasıtası olarak konumlandırmışlardır[6].

Sovyet döneminde Emir Timur kana susamış bir cellat olarak tanıtılmıştır. Bu imaj XX. asır başlarında çeşitli Türk yazarlar tarafından değiştirilmeye çalışılmış ve Emir Timur büyük Türk hakanı olarak betimlenmiştir. Zeki Velidi Togan (1890-1970), eserlerinde Emir Timur hakkındaki düşüncelerini ve tarihi gerçekleri yazmıştır. Onun bu cesur kalemi, Türk halkları edebiyatına yansımış ve çeşitli eserlerin ortaya

konmasına öncülük etmiştir. Azərbaycan'ın önemli edebiyatçısı, tiyatro yazarı Hüseyn Cavid (1882-1941), Emir Timur'un tarihi başarıları ve rolünü edebi olarak anlatmıştır. Emir Timur'un bilgeliği, derin düşüncelerine, askeri dehasına, yönetici yeteneğine dikkat çekmiştir. O, manzumesinde Emir Timur ile Yıldırım Beyazıt arasındaki savaşı, kardeş savaşı olarak nitelendirirken Türk dünyasını felakete götürdüğünü ve düşman ülkelerin güçlendiğini dile getirir. Sovyet döneminde Taşkent'te Hüseyn Cavid'in eseri sahnelenmiş ancak kısa süre sonra yasaklanmıştır. Yine Azerbaycan edebiyatından Yunus Oğuz, *Amir Timur-Doruklara Doğru* romanını kaleme alarak, Emir Timur'un dehası, başarıları ve Türk Dünyasına katkılarını anlatmıştır[7].

XV ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı kaynaklarında Emir Timur algısı, 1402 Ankara Savaşı'nın ve sonrasında yaşanan Fetret Devri'nin gölgesinde şekillenmiş ve olumsuz bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı tarih yazıcılığı Timur'u, imparatorluk kuran büyük bir şahsiyet olarak kabul etse de Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına neden olan, düzeni bozan ve İslam birliğine zarar veren yıkıcı bir figür olarak resmetmiştir (Aşıkpaşazâde, Neşri, Ahmedî). XVII. yüzyıla gelindiğinde Timur'a bakışın belirli ölçüde yumuşadığı görülür. Gelibolulu Mustafa Âli, Timur'u *Allah tarafından desteklenen (müeyyed min indi'llah)* bir hükümdar olarak tasvir etmiştir. Evliya Çelebi ise Timur'u bir yandan zalim ve tahripkâr olarak nitelerken, diğer yandan onu Allah tarafından gönderilmiş cihangir bir kimse olarak görmüş, iki zıt algıyı bir arada sunmuştur[8].

1923-1950 yılları arasında Türkiye'deki eserlerde Emir Timur imajı, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte köklü bir değişim geçirmiş ve Osmanlı dönemindeki olumsuz algıdan, büyük Türk hakanı ve askeri deha ekseninde şekillenen daha olumlu bir algıya evrilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Timur'u *eşine az rastlanır bir komutan ve cihangir bir Türk hakanı* olarak görmüş, bu bakış açısı dönemin tarih yazımına yansımıştır. Eserlerde Timur; adaleti gözeten, ilim adamlarını ve sanatçıları himaye eden, şehirleri imar eden ve *Türk-Cihan Mefkûresinin* taşıyıcısı olan bir lider olarak sunulmuştur. Timur'un Altın Orda ve Osmanlı gibi diğer Türk devletlerine saldırması, *milli ülküye hizmet noktasında noksanlık* olarak görülmüş ve Türk birliğine istemeden de olsa zarar verdiği ifade edilmiştir. Atatürk'ün vefatından sonra Timur imajı tek boyutlu olmaktan çıkmış, akademik görüşler daha eleştirel ve çeşitli hale gelmiştir. Akdes Nimet Kurat, Timur'un Altın Orda'yı yıkarak Rusların güçlenmesine zemin hazırlamasını uğursuz bir rol olarak nitelendirmiş ve onu sert bir şekilde eleştirmiştir. Yusuf Ziya Özer, Timur'u; hırsları için İslam ve Türk birliğine ihanet eden, geçtiği yerleri kan gölüne çeviren zalim olarak resmederken, aynı zamanda dehasını takdir eden dualist bir bakış sunmuştur. Mahmut Esat Bozkurt, Timur'u, Atatürk ile benzerlikler kurarak yüceltmeye devam etmiş; onu ideal bir devlet kurucusu ve *Türkoğlu Türk* olarak tanımlamıştır[9].

Sonuç. Bu çalışma, Emir Timur’un farklı medeniyetlerdeki imajının, tarihî gerçeklerden çok o toplumların siyasi, dini ve kültürel bakış açılarına göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Arap (Memlûk) kaynaklarında Emir Timur, yıkımların etkisiyle ilahi ceza, zalim ve yıkıcı bir figür olarak tasvir edilirken; Bâbürlü kaynaklarında hanedanın meşruiyetini sağlayan büyük ata ve kahraman olarak yüceltilmiştir. Bizans kaynakları onu barbar ve vahşi bir düşman olarak görmüş, Osmanlı kaynakları ise özellikle Ankara Savaşı’nın etkisiyle Timur’u uzun süre olumsuz bir figür olarak değerlendirmiş, ancak zamanla daha dengeli bir bakış geliştirmiştir. Modern dönemde ise Timur imajı ideolojik yaklaşımlara göre değişmiş; Sovyet tarihçiliğinde olumsuz, Türkiye’de ise büyük bir askerî deha ve hükümdar olarak ele alınmıştır. Bu farklı yaklaşımlar, Timur’un tarih yazımında çok boyutlu ve göreceli bir figür ve düalist bir yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar:

1. AKA, İ. (1991). *Timur ve devleti*. TTK Yayınları.
2. Yüksel, M. Ş. (2004). Arap kaynaklarında Timur. *bilig*, (31), 85–126.
3. Manz, B. F. (1989). *The rise and rule of Tamerlane*. Cambridge University Press.
4. Yıldırım, A. (2023). 16.-17. yüzyıl Bâbürlü kaynaklarında Emir Timur imajı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 23(2), 649–668.
5. Bâbür, *Bâbürnâme. Bâbür’ün hatıratı* (R. R. Arat, Haz.). (2000). Kültür Bakanlığı.
6. Daş, M. (2005). Bizans kaynaklarında Timur imajı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20(2).
7. Heşimova, T. (2021). Sanatsal ilişkiler bağlamında Azerbaycan ve Özbek edebiyatında Amir Timur imgesi. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 9(25).
8. Suçıkar, T. (2014). *XV–XVII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Yıldırım Bayezid ve Timur algısı* [Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi].
9. Gündoğdu, K. (2025). *1923–1950 yılları arasında Türkiye’de yazılmış popüler ve akademik eserlerde Timur imajı* [Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi].